

TARİHSEL SÜREÇTE VEZİR NİZAMÜLMÜLK'ÜN İSTİHBARATA YAKLAŞIMI: SİYASETNAME ÖRNEĞİ

VAZIR NIZAM AL-MULK'S APPROACH TO INTELLIGENCE IN THE HISTORICAL PROCESS: A POLITICAL TREATISE (SİYASETNAME)

Öz

Nizâmülmülk; bireysel kabiliyetleri, kişisel özellikleri, devlet yönetiminde ulaştığı konum, yönetim anlayışı, prensipleri ve döneminde sağladığı refah ve güven ortamı sayesinde bütün dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bundan dolayı Nizâmülmülk gerek kendi döneminde gerekse sonrasında neredeyse hiçbir vezirin olmadığı kadar ilgi odağı olmuştur. Selçuklu Devleti kurumlarını kendi yönetim anlayışına göre şekillendirmesi, sorunlara gerçekçi çözümler üretmesi, makamını ve gücünü kuvvetlendirmiştir. Yönetimini din, adalet, düzen ve liyakat üzerine kurmuş önemli bir şahsiyet olan Nizâmülmülk'ün istihbaratçılık vasfı sayesinde elde ettiği kazanımlar, döneminin diğer yöneticilerinden farklılıkları, Selçuklu Devletine barış, huzur ve istikrar getirmiştir. Bunun sonucu olarak otuz yıla yakın vezirlik yaparak, kendisinden sonraki Türk-İslam devletlerine de örnek olmuştur. Nizâmülmülk, devlet yönetiminde elde ettiği tecrübeleri, yazmış olduğu eserde ortaya koymuş ve Siyasetnamede yer alan hikâye ve olaylarda istihbarat çalışmalarını öne çıkarmıştır. Siyasetnamede yer alan 51 fasılın çoğunda istihbaratta kullanılan taktik ve yöntemleri görmek mümkündür. Fasillara bakıldığında, başlıkları genel olarak içeriklerini yansıtmaktadır. Sadece başlıklar okunsa dahi devletin emniyeti, toplumun huzuru ve sağlığı için iyi bir istihbarat faaliyetinin öneminden bahsedildiği ve istihbarat yapılması gerektiği düşüncesi ortaya çıkabilir. Nizâmülmülk ilkeleri açısından ise Din, Siyaset, Liyakat, Adalet kavramlarının öne çıktığını görmekteyiz. Bu ilkeler istihbarat yöntemleri ile korunup teminat altına alınmıştır.

Nedim MUTLU*

Derviş ÇANAKÇI**

* Uzman, Jandarma Genel Komutanlığı

E-posta/E-mail:
mutlunedim@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-7707-3345

DOI: 10.59886/tsbder.1312009

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

E-posta/E-mail:
derviscanakci06@gmail.com

Orcid: 0009-0003-0856-0344

Başvuru/Submitted: 09.06.2023

Kabul/Accepted : 25.09.2023

Anahtar Kelimeler: Nizâmülmülk, Siyasetname, İstihbarat, Yönetim, Güvenlik.

Abstract

Nizâmülmülk; thanks to his individual abilities, personal characteristics, the position he reached in the state administration, his management approach, principles and the environment of prosperity and trust he provided during his time, he attracted all the attention. For this reason, Nizâmülmülk has been the focus of attention as no other vizier has been in his own period and after. Shaping the institutions of the Seljuk State according to its own management approach, producing realistic solutions to problems, strengthened its authority and power. Nizâmülmülk, who is an important person who has established his administration on religion, justice, order and merit, brought peace, tranquility and stability to the Seljuk State. As a result of this, he served as a vizier for nearly thirty years and set an example for the Turkish-Islamic states after him. Nizâmülmülk revealed the experiences he gained in state administration in his policy book and highlighted the intelligence studies in the stories and events in the policy book. It is possible to see the

tactics and methods used in intelligence in most of the 51 chapters in the policy. Looking at the chapters, their titles generally reflect their contents. Even if only the headlines are read, it can be thought that the importance of a good intelligence activity is mentioned for the safety of the state, the peace and health of the society and that intelligence should be done. In terms of Nizâmülmülk principles, we see that the concepts of Religion, Politics, Merit and Justice come to the fore. These principles are protected and secured by intelligence methods.

Keywords: Nizam-al Mulk, The Book of Government, Intelligence, Management, Security.

Giriş

İngiltere'nin önemli tarihçilerinden Thomas Carlyle'in *Tarih, kahramanların ve büyük devlet adamlarının tarihidir. Bunlar çıkarıldığı zaman tarihten geriye çok az şey kalır. Onlar milletin güç kaynağıdır* sözü tarihin şekillendirilmesinde karakterlerin ne denli önemli olduğuna vurgu yapar. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah da köklü bir geçmişe sahip Türk milletinin yetiştirdiği, tarihe yön veren devlet adamları ve kahramanlardan bazılarıdır. Büyük liderlerin en önemli özelliği, nitelikli yardımcıları olarak onların hizmetlerinden faydalanmasını bilmeleridir (Köymen, 1982:V). Bu bağlamda gerek Alparslan gerekse Melikşah döneminde ilk akla gelenlerden biri de Nizâmülmülk olmuştur. Selçuklu devletine, Alparslan zamanında (1062-1072) on yıl ve Melikşah zamanında (1072-1092) yirmi yıl olmak üzere toplam otuz yıl vezirlik yaptığı, bunlara Çağrı Bey ve oğlu Alparslan'a Horasan'da yaptığı hizmetlerde eklenirse kırk yılı aşan bir devlet tecrübesi olduğu görülmektedir (Köymen, 1982:V-VI).

Nizâmülmülk'ün en önemli özelliklerinden bir tanesi de döneminin kurumsal hafızası sayılabilecek ve günümüze kadar ulaşmış olan Siyasetnamesidir. Siyasetnameler, devlet adamlarına nasihat niteliğinde verilen öğütler olarak kaleme alınan ve Türk tarihinde çok sayıda örneği bulunan eserlerdir. Nizâmülmülk Siyasetnamesi, kırk yılı aşkın devlet tecrübesini, dönemine ve geleceğe ışık tutacak şekilde günümüze aktarmıştır (Kantar, 2019:19). Siyasetname, Farsça yazılmış, Türkçeye çevrilmeden yıllar önce 1891 yılında Fransızcaya çevrilerek Paris'te yayımlanmıştır (Kafesoğlu, 2010:232).

Türk İslam tarihinde devlet yöneticileri ve devletin yönetimine yönelik olarak yazılan eserlere verilen genel isim olan Siyasetname, *insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı* ve *politika* anlamına gelen Arapça *siyaset* kelimesi ile *mektup, kitap* anlamına gelen Farsça *name* kelimesinin birleşmesinden oluşmaktadır. İslam kültüründe devlet işleyişine ait uygulamaların anlatıldığı eserlere verilen genel addır (Kantar, 2019:19). Siyasetnamede devlet yönetiminin nasıl olacağı, devlet yöneticilerinde bulunması gereken vasıflar ve yöneticilerin hassasiyet göstermesi gereken temel ilkeler anlatılmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Nizâmülmülk'ü aslen Fars kökenli asıl adı Hasan b. Ali olan kabiliyetli bir devlet adamı, üstün yetenekli bir siyasetçi ve Türk İslam devlet yönetim tarihini etkileyen en önemli karakterlerden biri olarak tanımlamıştır. Türk tarihine siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda damga vuran (Çakır, 2019:894) Selçuklu Devleti Veziri Nizâmülmülk, bireysel kabiliyetleri, kişisel özellikleri, devlet yönetiminde ulaştığı konum, yönetim anlayışı, prensipleri ve otuz yıl yaptığı vezirlik döneminde sağladığı refah ve güven ortamı sayesinde bütün dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bundan dolayı Nizâmülmülk gerek kendi döneminde gerekse sonrasında neredeyse hiçbir vezirin olmadığı kadar ilgi odağı olmuştur. Siyasetnamesi başta olmak üzere yönetim anlayışı üzerine çok sayıda eser yazılmıştır.

Hakkında yazılanların tamamında, *yaşamında her şeyden daha fazla önem vermiş olduğu istihbaratçılık yönü üzerine özel bir çalışma ya da bu yönüne işaret eden bir bakış açısı ile bilinip tanınmasına yönelik bir eser yazılmadığı* (Şimşir, 2015:73) yönünde ortak görüşler vardır.

Konu ile ilgili alan yazın taramasında; Prof. Dr. Mehmet Kanar ve Mehmet Taha Ayar'ın Farsça aslından çevirisi ile Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan eserleri (Nizâmülmülk-Siyasetnameleri) incelenmiştir. Bu eserler incelendiğinde; Nizâmülmülk yönetim anlayışının istihbarat taktik ve stratejileri başta olmak üzere birçok güvenlik bileşeninin üzerine kurulu olduğu görülmektedir (Köymen, 2020). Vezir Nizâmülmülk, istihbaratın *manivela etkisi* (Mutlu, 2022:337-358) yaratan gücünü kullanmayı becermiştir.

Bu çalışmanın temelini, Büyük Selçuklu Devletinde Alparslan ve Melikşah gibi hükümdarlara otuz yıla yakın vezirlik yapmış, devlet kurumlarını kendi yönetim anlayışına göre şekillendirmiş, devletine yükseliş döneminde yaşatmış, sorunların çözümünü pratiğe dökmüş, analiz yeteneği güçlü, deneyimli siyasetçi, önemli bir devlet ve fikir adamı (Tunç ve Çarkıt, 2019:29) olan Nizâmülmülk'ün yönetim anlayışı üzerinden istihbarat yaklaşımı oluşturmuştur.

Araştırmanın temel sorunsalı için bazı sorular belirlenerek bu sorulara cevap aranmıştır. Büyük Selçuklu devlet yönetiminde istihbarat yapısının konumlanması ve algılanması nasıldır? İstihbarat uygulamalarında hangi metot ve teknikler kullanılmıştır? Nizâmülmülk Siyasetnamesinde istihbarat faaliyetlerinin etkinlik derecesi nedir? İstihbarat faaliyetlerinde kullanılan araçlar, mekânlar nelerdir? Tarihsel dönemde kullanılan istihbarat teknikleri ile günümüzde kullanılan yöntem ve metotlarda farklılıklar nelerdir? vb. sorular çerçevesinde Nizâmülmülk Siyasetnamesi incelenerek, özelden genele doğru bir yaklaşım çerçevesinde devlet örgütlenmesi içerisinde istihbaratın önemine değinilmiş ve günümüz devlet örgütlenmelerinde de istihbaratın ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırma nitel araştırma tekniği kullanarak tarihi esaslara dayalı literatür taraması yapılmak suretiyle hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Nizâmülmülk Siyasetnamesinin Farsça aslından Türkçeye çevirileri ve dönemle ilgili kaynaklar incelenip analiz edilerek çalışma ortaya koyulmuştur. Çalışmada, önceki yapılan araştırmalardan farklı olarak tarihsel dönem içerisinde kullanılan istihbarat yöntemleri günümüzdeki kullanılan yöntemlerle örtüştürülerek metodolojik ve içerik olarak zenginleştirilmiştir. Araştırmanın istihbarat eğitimlerinde ve çalışmalarında literatüre örneklem olarak destekleyeceği ve günümüzde yapılacak istihbarat ile ilgili çalışmalarda tarihsel bilgilerin çakıştırılmasında ve anlamlandırılmasında katkı sağlaması amaçlanmıştır.

1. İstihbarat Kavramı

Kelime anlamı itibarı ile *İstihbarat*, Arapça *İstifal* kalıbından *h-b-r* köküne dayanmaktadır. Kelimenin kök anlamı *yazıyla veya sözle anlatılan-iletilen şey* manasına gelmekte ve haber alma, gönderme maksadı için kullanılan anlam ifade etmektedir (Şimşir, 2015:73). Türkçede istihbarat kelimesi Türk Dil Kurumuna göre; *haber, yeni öğrenilen bilgiler, haberler, bilgi toplama, haber alma* olarak açıklanmıştır (TDK, 1998:1107). Homojen bir istihbarat tanımı yoktur. Alanlarına, disiplinlerine ve seviyelerine göre farklı farklı tanımlar yapılabilir. Bu tanımlamalarından biri istihbaratı, devlet tarafından belirlenen ihtiyaçlara karşılık olarak çeşitli kaynaklardan derlenen haber, bilgi ve dokümanların işlenmesi sonucu elde edilen ürün olarak tanımlamaktadır (Millî İstihbarat Teşkilâtı, 2023).

Bu tanımlamalar çerçevesinde, istihbaratı kavramsal olarak ham bilgilerin işlenmesi sonucu üretilen bir ürün veya bilgi olarak tarif edebiliriz. Tarihsel dönemler içerisinde yapılan faaliyetlerde karar vericilerin karşı karşıya bulunduğu belirsizliği azaltmak, elini güçlendirmek amacıyla ekonomik, kültürel, bilimsel, siyasi ve sosyal konularda önceden bilgi sahibi olmasını sağlayarak doğru ve emin karar verebilmesini sağlamak için yapılan tüm çabalar diyebiliriz.

Bu bağlamda devletlerin geçmiş dönemlerden günümüze kadarki süreçlerinde ve istihbarat örgütlenmesinde farklılar olsa da istihbarat toplamada kullanılan metotlarda büyük oranda

benzerlikleri vardır. Geçmişten günümüze ilişkilendirebileceğimiz değişmeyen genel yöntemleri, şu şekilde inceleyebiliriz:

- Takip-tarassut yöntemi: Hedefin yaya ya da araçla hareket halinde gizli olarak izlenmesiyle elde edilen istihbarattır.
- Adam Kullanma Yöntemi: İstihbarat personelinin hedef yapıdan bilgi elde etmek amacıyla kullanılmasıdır.
- Mülakat/Sızdırma Yöntemi: İstihbarat personeli tarafından hedef hakkında yeterli bilgiye ulaşabilmek için hedefle bağlantılı biriyle ya da hedef şahsın kendisiyle konuşulmasıdır.
- Sorgulama Yöntemi: Hedef hakkında istenen bilgilere ulaşabilmek için ilgili kişinin konuşmasını sağlamaktır. Bu yöntemde bir ya da birkaç kişi yanıltıcı sorular yöneltebilirler.
- Teknik Yöntemler: Teknolojik gelişmeler kullanılarak hedef yapı ya da kişi hakkında bilgi toplanmasıdır (M5 Dergi, 2019).

Uygulanan bu yöntemler geçmiş dönemlerde kurulan devletler tarafından farklı isimler altında istihbarat üretmede kullanılmıştır. Fakat bu istihbarat faaliyetlerin bir kısmı ülke güvenliğini ilgilendirirken bir kısmı da yönetici pozisyonundaki kişilerin hâkimiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla geçmiş dönemlerde istihbarat örgütlenmesi süreklilik arz etmemiş kişilerin durumsal farkındalığına göre belli dönemlerde ön planda olmuş veya geride kalmıştır.

Örnek olarak, çeşitli kaynakları incelediğimizde Büyük Selçuklu Devletinin istihbarat faaliyetlerine gerektiği gibi önem vermediği, bu alandaki hassas noktaları önemsemediği ve istihbarat ile ilgili pek çok birim yanında Divan-ı Berid'in kaldırıldığı yönünde bilgiler vardır (Bündari, 1943:67). Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Alparslan'ın dost ve müttefik olunan devletler ve yöneticileri hakkında doğru olmayan bilgiler getirebilecekleri veya düşman tarafından para veya başka yollarla satın alınabileceklerini düşünerek, casuslara güvenmediği, casus görevlendirilmediği yönünde bilgiler de mevcuttur (Ayar, 2014:93). Muhtemelen Sultanın bu hassasiyeti noktasında, bir dönem istihbarata gereken önem verilememiş, bunun sonucu olarak da Selçuklu Devleti içerisindeki İsmâ'îlî tarikatının yapılanmaları ve faaliyetleri zamanında fark edilemeyerek, bu tarikatın güçlenmesi sebebiyet verilmiş, daha sonra bunların önüne geçilememiştir. İsmâ'îlî tarikatının yapılanması Nizâmülmülk tarafından, istihbarata gerekli önemin verilmemesinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak görülmüştür. Belki de Nizâmülmülk bu boşluk ve eksikliği fark ederek, istihbarat faaliyetlerine Siyasetnamede yer vermiştir.

Bu bağlamda, özellikle Melikşah devrinin sonlarında, başlangıçta Alamut merkezinde olmak üzere, sonrasında İran bölgesinde ortaya çıkan İsmâ'îlî tarikatına bağlı bir devlet kurmak isteyen Haşhaşilere karşı mücadeleyi, Nizâmülmülk stratejik bir devlet politikası olarak sürdürmüş (Kantar, 2019:14), taktik ve stratejik anlamda etkin bir istihbarat yürütmüştür.

Sonuçta, tarihte gelmiş geçmiş tüm devletler ve topluluklar, sağladıkları imkânlar dahilinde, yöneticilerinin yetenekleri ölçüsünde istihbarat faaliyetlerini en hassas şekilde yürütebilmek için resmî ya da resmî olmayan tüm kaynak ve imkânlardan yararlanmışlardır.

2. Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesi'ndeki Fasılların İncelenmesi

Nizâmülmülk fasıllarındaki anlatımlar, sadece Selçuklu Devleti yönetimini kapsayan mukayeseler değil, aynı zamanda, Sâsânîler, Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar, Sâmânîler, Gazneliler gibi Selçuklu Devleti'nden önceki hükümetlere ait (Kafesoğlu, 2010, 231) tecrübe ve kazanımların da bir bileşkesidir. Nizâmülmülk'ün yönetim anlayışı, *Devletin Nizamı, Yönetimin Nizamı* anlamına gelen *Nizamü'l-Mülk* isminden de anlaşılacağı üzere (<https://tr.wikipedia.org>) her seviyede yöneticinin, karar vericinin ilham alması gereken bir yönetim felsefesidir. Bundan

dolayı İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde *mülki idare yöneticileri* (vali, belediye başkanı vb.) eğitimlerinde halen referans gösterilmesi 900 yıl önceden günümüze taşıdığı önemi göstermektedir.

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde örneklendirdiği hikâye ve olaylarda, yapılmasını tavsiye ettiği, kural, kaide olarak sunduğu yöntemlerde, ya da kaçınılması gereken eylemler olarak bahsettiği hususlarda, daima istihbarat çalışmalarını öne çıkarmıştır. Şöyle ki, Nizâmülmülk'e göre devletin sorunsuz güvenli bir şekilde ayakta kalması, daha doğrusu sağlıklı şekilde işleyişi, sultanın makam, mevkiinin sağlamlığı, toplumun refahı ve huzuru hem içerideki işleyiş hem de dışarıyla yürütülen ilişkiler, hızlı, güçlü ve doğru bir istihbarat sisteminin varlığı ile ilişkilidir (Şimşir, 2015:73).

Siyasetname içerisinde bulunan (51) fasıldan çoğunda istihbarat yöntemleri ile teknik taktiklerinden birisine rastlamak mümkündür. Fasıllar başlıkları genel olarak içeriklerini yansıtmıştır. Başlıkları incelediğimizde emniyet, asayiş ve huzurun sağlanabilmesi için istihbarat faaliyetlerinin iyi bir şekilde yürütülmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Birçok araştırmacı tarafından Nizâmülmülk Siyasetname'sinin ana fikri, *devletin bekası, selameti, güvenliği ve bunun için alınması gereken tedbirler konusu* olarak vurgulanmıştır. Bu kapsamda Siyasetname içerisindeki fasıllara ve fasıllar içeriğinde işlenen konulara bakıldığında tamamına yakınında istihbaratın önemi, işleyişi, görevlileri ve yöntemleri ile ilgili hususların öne çıktığı görülmektedir (Şimşir, 2015:72).

Fasıl başlıkları ile içeriğindeki hususlar doğrudan istihbaratla ilişkili¹ iken bazı fasıllarda ise dolaylı olarak işlendiği görülmektedir. Bahsettiği olaylar, örnek verdiği hikayeler, kişiler, idareciler ve bunların uygulamaları ile teknikleri hakkında bilgiler aktardığı, bunları yaparken istihbarat konularını, yöntem ve amaçlarını öne çıkardığı görülmektedir.

Siyasetname içerisinde bugünkü istihbarat yöntemleri ile örtüşebilecek çok sayıda örnek bulunabilir. 5. Fasılda geçen hükümdar ile Azerbaycan'dan gelen yaşlı kadın arasındaki konuşmada; kadının, *valinin arazisine zorla el koyarak konak yaptırdığı* şeklindeki mağduriyetini anlattığı olay bunlardan biridir. Kadının şikâyeti üzerine hükümdar, olayın doğruluğunu araştırması için en güvendiği gulamını² çağırarak;

Hazineden masrafların için para alman, Azerbaycan'a gitmen, filan şehirde filan mahalleye inmen, yirmi gün müddetle orada oturman, her türlü insanla oturup kalkman, söz arasında sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? Zira ondan bir iz yok. Onun bir arazisi vardı, ne yaptı diye sorman gerek. Sonra, ne söylediklerini herkesten işit ve bu durumu doğru olarak huzuruma getir. Ben seni bu iş için gönderiyorum. Fakat yarın Bargah'ta³ ordu büyüklerinin önünde "Azerbaycan'a git her şehirden vergi getir. Gelirlerin ve zahirelerin nasıl olduğunu öğren, çabucak dön ve bana bilgi vermen gerek diye söyleyeceğim (Köymen, 2020:31-32)

şeklinde anlatılanlara bakıldığında;

- *Azerbaycan'a gitmen, filan şehirde filan mahalleye inmen, yirmi gün müddetle orada oturman...* (görevlendirme)⁴,
- *hazineden masraflar için para alman...* (istihbarat ödeneği kullanma)⁵,

¹ Fasıllar: 7, 10,11,13,14,20,21,22,24,47

² Gulam: İslam devletlerinde devlet ve önemli işlerde görevlendirilen eğitilmiş erkek çocuklar.

³ Bargah: Toplantı ve kabul yapılan resmi yer.

⁴ Görevlendirme: İstihbarat amaçlı bilgi toplamak için bir kişiyi bir işe memur etme. Görevli kılma.

⁵ İstihbarat Ödeneği Kullanma: Devletin kasasından istihbarat amaçlı para kullanımı.

- *söz arasında sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? ... (sızdırma)⁶, (mülakat),*
- *sonra, ne söylediklerini herkesten işit... (haber toplama),*
- *ne söylediklerini herkesten işit ve bu durumu doğru olarak getir... (analiz)⁷,(yargı),*
- *bargah'ta ordu büyüklerinin önünde, Azerbaycan'a git her şehirden vergi getir... bana bilgi vermen gerek diye söyleyeceğim... (gizlilik), (aldatma), (bilmesi gereken prensibi), (istihbarata karşı koyma),⁸*
- *sizin mahallede ihtiyar bir kadın vardı. O nereye gitti? Zira, ondan bir iz yok. Onun bir arazisi vardı, ne yaptı diye sorman gerek... (tetkik-tahkik)⁹, (keşif),¹⁰*
- *her şehirden gelirlerin ve zahirelerin nasıl olduğunu öğren... (maske¹¹), (hikâye)¹² gibi ifadelerin tamamı, günümüz istihbarat metotları ile doğrudan ilişkilendirebileceğimiz yöntemlerin o dönemde uygulandığını göstermektedir.*

Fasılların içeriğine girildiğinde tamamına yakınında istihbarat ve güvenlikle ilgili hikayeleştirilmiş temalar görülmesine rağmen doğrudan alakalı olanlar ise; 3,4,5,6,7,8,10, 12,13,14,21,22,23,25,26,29,30,32,34,35,38,42,44,45,46,47,48. fasıllar olmak üzere toplam 27'dir (Şimşir, 2019:88, 89, 90).

Bu fasıllar şunlardır:

3. Fasıllar: Sultan'ın, zamanındaki zulümleri yok edip adaletine ve iyi hayat sürmesine dair.
4. Fasıllar: Amiller¹³ bunların gönderilmesi vezirlerin durumu.
5. Fasıllar: İktâ¹⁴ sahipleri ve onların halka nasıl davrandıklarının araştırılması.
6. Fasıllar: Kadılar, hatipler, muhtesibler.¹⁵ Bunların işlerinin canlılık kazanması.
7. Fasıllar: Amilin, kadının reisin, şahnenin¹⁶, muhtesibin teftişi.
8. Fasıllar: Din ve şeriat işlerinin araştırılması, teftişi.
10. Fasıllar: İstihbarat sahiplerine, gizli habercilere ve memleket işlerinde tedbir almaya dair.
12. Fasıllar: Önemli işler için dergâhtan gulam gönderilmesi.

⁶ Sızdırma: Bir şahısla yapılan konuşma esnasında ona istihbarat amaçlı görüşüldüğünü hissettirmeden ağzından laf almak.

⁷ Yargı: Talep ve ihtiyaçlara yönelik, farklı kaynaklardan bilgilerin toplanması ve bir dizi işlemde geçirilerek yorumlanması sonucu elde edilen nihai ürün.

⁸ İstihbarata Karşı Koyma: Çeşitli istihbarat teknikleri kullanarak, bilginin güvenliğini hedef alma, hassasiyetleri istismar etme, asimetrik etki yaratma, gayret ve faaliyetlerinin tespit ve teşhis edilmesi, izlenmesi, istismar edilmesi engellenmesi gibi amaçlarla yürütülen tüm çabalardır.

⁹ Tetkik-Tahkik: İnceleme -Soruşturma.

¹⁰ Keşif: İstihbarat maksatlı bir olay veya durumun nedenlerini anlayabilmek için yerinde inceleme yapmadır.

¹¹ Maske: İstihbarat faaliyeti yürütenlerin yaptıkları işle alakalı, gerçek niyetlerini gizleyerek, yaptığı işi akla uygun bir hale getirip, öğrenmesi ve savunulması kolay ve inandırıcı tema. (*Bilgi toplamak için değil de vergi toplamak için gelmiş gibi görünerek, vergi memuru imajı sergileme*)

¹² Hikâye: İstihbarat amaçlı bilgilerin toplanması esnasında, istihbaratçının gerçek kimliğini saklayarak, hedeflediği bilgiye ulaşmak amacıyla pozisyonuna ve yaşantısına uygun olarak hazırlanmış olduğu hayali hayat hikayesi.

¹³ Amiller: 1. Sivil vali, 2. Genellikle memur, 3. Vergi tahsildarı gibi eyalet memurlarına verilen ad.

¹⁴ İktâ: Ordu mensuplarının maaşlarına karşılık, "büyüklüğü rütbelerine göre değişen" gelirinden faydalandıkları arazi parçası, İktâ sahipleri belirli sayıda askerî teçhizat bulundurmaya zorundadır.

¹⁵ Muhtesipler: Halk ile hükümdar arasında güvenliği tesis eden kişi ya da vergi toplayan kişi,

¹⁶ Şahnenin: Bir şehrin ve bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu kişi.

13. Fasıl: Casuslar, ülkenin esenliği ve halkın işi hakkında önlem alınması.
14. Fasıl: Devlet işleri için ulak¹⁷ ve berid¹⁸ gönderilmesi.
21. Fasıl: Elçilerin durumu, davranışları, işlerinin düzenlenmesi.
22. Fasıl: Konak yerleri ile merhalelerde ordu için yem ve erzak bulundurulması.
23. Fasıl: Padişahın ordusuna ait tahsisatın belirlenmesi.
25. Fasıl: Rehine almak ve padişah dergâhında tutmak.
26. Fasıl: Türkmenler'in Türk gulâmları gibi hizmete alınmasına dair.
29. Fasıl: Halkın (avâm)¹⁹ ve ileri gelenlerin (havâs)²⁰ ziyaretine müsaade etmeye dair.
30. Fasıl: Şarap meclisinin düzenlenmesi şartlarının yerine getirilmesi.
32. Fasıl: Askerlerin ihtiyaçları, talepleri.
34. Fasıl: Hata yapan devlet ileri gelenlerinin cezalandırılması.
35. Fasıl: Dergâh-ı Ali'nin bekçileri, kapıcıları, nöbetçileri.
38. Fasıl: İktâ, muktiler ve raiyetin²¹ durumu hakkında ihtiyatlı olunması.
42. Fasıl: İki işin bir kişiye verilmemesi, işsizlere iş verilmesi mahrum bırakılmaması, temiz dindar olan asil insanlara iş verilmesi, kötü inançlıya iş verilmemesi, onların dergâhtan uzak tutulması.
44. Fasıl: Ülkenin ve dinin düşmanı olan hariciler'in ve kötü mezheplilerin durumlarının gösterilmesine dair.
45. Fasıl: Mezdek'in ortaya çıkışı mezhebi, Enuşirvan'ı Adil'in onu öldürmesi.
46. Fasıl: Ateşperest Sinbad'ın Nişabur'da Zuhuru, Rey'de Müslümanlara saçtığı fitne.
47. Fasıl: Batınilerle Karmatilerin ortaya çıkışı, bozuk mezheplerini yaymaları.
48. Fasıl: Hurremedinlerin isyanı.

Fasıllar incelendiğinde, Nizâmülmülk'ün anlattığı hikâye ve olaylarda, uyulması gereken ilkeler olarak ortaya koyduğu metotlarda, kaçınılması gereken davranışlar olarak anlattığı konularda *istihbarat* hususu hep vurgulanmıştır. *Devletin güvenliği ve sağlıklı bir şekilde işleyişi, sultanın konumunun sağlamlığı, toplumun huzur ve refahı gerek içerideki işlerde gerek dış ilişkiler hususunda güçlü, hızlı ve doğru bir istihbarat sisteminin varlığının kaçınılmaz olduğuna* inandığı görülmüştür. Siyasetnamede, Nüşirevân, Sultan Mahmud, Abdülmelik b. Süleyman, Behram-ı Gur, Amr b. Leys, Halife Me'mun vd. gibi başarılı yöneticilerden bahsederken istihbarat konusuna verdikleri öneme sıklıkla vurgu yapmıştır (Şimşir, 2019:90,91). İstihbarata önem vermeyen devlet adamlarını ise sürekli eleştirmiştir (Şimşir, 2019:91).

2.1. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Araçları

Geçmişte yaşamış birçok sultan, yönetici ve lider; sahip olduğu imkânlar nispetinde toplumun genel özellikleri, kültürü ve ihtiyaçları düzleminde, bütün araçları kullanarak bilgi

¹⁷ Ulak: Haber götüren kimse, haberci.

¹⁸ Berid: Selçuklularda ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen olayları sultana haber veren kimseler.

¹⁹ Avam: Halkın aşağı-alt tabakası.

²⁰ Havas: Hükümdarların has adamları.

²¹ Raiyet: Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan halk.

toplama ve temini yoluna gitmişlerdir. Nizâmülmülk de bunlardan birisidir. Büyük vezir her alanda olduğu gibi bu alanda da başarısını yaptıkları ile ortaya koymuştur.

Devletin sahip olduğu imkânlar çerçevesinde her türlü materyalleri (resmî ya da gayriresmî evrak, simge, işaret, canlı cansız varlıklar, çeşitli nesne, obje vs.) istihbarat faaliyetlerinde kullanarak bu alandaki başarısını göstermiştir.

Sadece kendi dönemine kadar, gelmiş geçmiş Türk Devletlerindeki geleneksel kültürle yetinmemiş, Arap kültüründen Sâsânî Pers kültürüne, Hint kültüründen Uzak Doğu Çin'e, Roma'dan eski Yunan'a, Mezopotamya'ya kadar çok geniş bir yelpazede bütün kültürlerin birikimlerinden faydalanmıştır. Bu kapsamda eserini irdelediğimizde istihbaratta kullandığı mekân, araç gereç ve kişilerle ilgili kapsamlı ve özel bir yapıyı uygulamaya koyduğunu anlamak mümkündür (Şimşir, 2015:74). İstihbaratla ilgili, faaliyetlerde kullandığı bütün araç ve gereçler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bunlar, resmî evrak, mektup vs.,²² bayrak, sancak ve alem,²³ elbise ve giyecek çeşitleri,²⁴ çeşitli hayvanlar,²⁵ farklı renkler,²⁶ ses ve müzik aletleri,²⁷ parola ve şifre ve farklı anlam taşıyan semboller,²⁸ çeşitli takılar ve işlemler,²⁹ silah araç ve gereçleri³⁰ ile bu araçların çeşitli şekillerde kullanımları, Nizâmülmülk döneminde istihbarat açısından kayda değer araç gereçleri oluşturmuştur.

Nizâmülmülk bunların tamamını istihbarat alanında, farklı şekillerde kullanımını sağlamıştır. Bu alet, obje, nesne ve varlıkların temin edilmesi veya başka yerlere ulaştırılması gerektiğine işaret etmiş, bunların tamamını istihbarat alanında kullanmış veya kullanılabileceğine, bazen de kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır (Şimşir, 2015:74).

2.2. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Mekanları

Nizâmülmülk dönemi açısından bakıldığında, devletin o dönemdeki tüm kurumlarının yani devletin merkezi olarak kabul edilen yapıların tamamının istihbarat maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buralara devletin güvenliği için çalışan kimselerin bulunduğu ve yaşadığı yerler de diyebiliriz. Bu mekânlar; sultanın yaşadığı saray, farklı zaman ve dönemlerde ikamet ettiği mekanlardır. Ayrıca sultanın bulunduğu her yer, gerek haberlerin toplanması gerekse önemli bilgilerin saklanması, dışarıya sızdırılmaması hususunda en üst seviyede güvenlik tedbirlerinin uygulandığı istihbarat mekânlarıdır (Şimşir, 2015:75).

Öte yandan merkeze bağlı yerlerin, idarî işlerinin yürütüldüğü, resmî ya da gayri resmî binalar ile devlet adına iş yapan ikta sahipleri, dihanlar³¹ vs.'nin sürekli kaldığı konutlarda istihbarat işlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak anlatılmaktadır. Bütün bunlarla beraber, sorunsuz bir istihbarat faaliyeti yürütülebilmesi için özel mekânlar da tahsis edilmiştir.

²² Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:15, 72, 92, 119 vd.

²³ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:101,133, 182 vd.

²⁴ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:30, 97, 133 vd.

²⁵ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:39, 80,81, 91 vd.

²⁶ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 26,27,58,59 vd.

²⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 50, 104, 119,120 vd.

²⁸ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 57,58,110, 127,128 vd.

²⁹ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 59,60,88,89,125,126,127,128 vd.

³⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 38,39,87,88,102 vd.

³¹ Dihkan: Samanilerden bugünlere gelen, Mezopotamya menşeli bir makam, Köy reislerinin "soyluların" kaldığı mekân.

Örneğin; “elde edilen önemli bir bilginin zamanında ilgisine ulaştırılması için uzun yollarda, dinlenmiş habercilerin ve bineklerin hazırda beklediği menzil haneler³² yapılmıştır.” Bu tür yerler çoğu zaman maksadını gizleyerek farklı bir iş için kullanılıyor gibi gösterilmiştir. “Ribat, zaviye, han ve kervansaraylar bu türden yerlerdir. Ayrıca olup biten her şeyden haberdar olmak ve yoğun kalabalıklar arasında kamufle olmak kolay olduğu için halkın günlük yaşamındaki birçok yeri de istihbarat mekânları olarak kullanmışlardır. Çarşı, pazar, panayır, çeşitli meclisler vs. de bu türdendir.”³³

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'de bahsettiği çok sayıda istihbarat maksatlı mekanlar vardır. Nizâmülmülk istihbarat alanında bahsedilenlerin tamamını farklı şekillerde kullanmış ya da kullanımını sağlamıştır.

2.3. Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinde İstihbarat Görevlileri

İstihbaratın doğru, çabuk, etkin ve sonuç odaklı olabilmesi için ilk koşul, istihbaratın güvenilir, dürüst, kabiliyetli ve zeki kişiler tarafından yapılıyor olmasıdır.³⁴ O dönemde Saray'dan taşra teşkilatına kadar ne kadar sınıf varsa, tamamı bu iş ile alakalı görevlendirilmişlerdir (Şimşir, 2015:75).

Diğer yandan görevlendirme yapılan bu kişilerin, işlerini layıkıyla yapıp yapmadıklarının kontrolü için de başka görevliler tayin edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla Nizâmülmülk'ün önem verdiği hususlardan birisi de bu olmuştur. “İtimat kontrole kontrol güvene mâni değildir” anlayışı üzerinden özel istihbarat birimleri oluşturulması gerektiğine işaret etmiştir.

Nizâmülmülk Siyasetname'sinin birçok bölümünde ve fasıllar içerisinde casus ve casus kullanımından da bahsederek bu konuya verdiği öneme vurgu yapmıştır. Tek bir kategoride toplamadığı bu sınıfı; (casusluk faaliyeti yürütenleri) farklı farklı isimler, değişik kılık kıyafetler ve çeşitli görüntülerde olması gerektiğini söylemiştir. Örneğin; “Her tarafa tüccarlar, sûfiler,³⁶ dervişler, seyyahlar,³⁷ ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve olayların hiçbir şekilde gizli saklı kalmaması, şayet bir şey vuku bulur veya zuhur ederse vaktinde çaresine bakılması için, işittikleri her şeyi haber vermelidirler.”³⁸ şeklinde tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur (Şimşir, 2015:75).

Nizâmülmülk'ün istihbarat toplama faaliyetlerinde görevlendirdiği şahıslar; Devletin her kademesindeki görevliler, (Gulama'dan en üst seviyedeki Hacıp ve Vezire kadar kişiler)³⁹ Casus,⁴⁰ Sahib-i berîd,⁴¹ Kâsîd,⁴² Tatar,⁴³ Ulak,⁴⁴ Haberci, Elçi, Postacı, Münhî,⁴⁵ Ases,⁴⁶ gibi

32 Menzil hane: Posta sürücülerinin at değiştirip dinlendikleri konaklama yerleri.

33 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:1, 7,34,35,80,81,99,100 vd.

34 Nizamülmülk devlet işlerini yapacak kişiler için “mu'temid” (güvenilir) ve kabiliyetli olmayı zikretmiştir.

35 Nizamülmülk, (2020), s.63-65' deki, “... valiler, ikta sahipleri ve memurlar ve emirler isyan planlamışlar, Casuslar geldikleri zaman Sultana onların bu durumunu haber vermişler, Sultan'da öcünü almıştır söylemi anlatılmaktadır.

36 Sufi: Tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kimse.

37 Derviş, Seyyah: Gezgin, turist.

38 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:63,64

39 Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:6, 12,27,28,38,39,49,62,81,82,92,93 vd.

40 Casus: Bir devletin ya da bir kimsenin sırlarını başkasının hesabına öğrenmeyi üstüne alan kimse.

41 Sahib-i berîd: İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen ad.

42 Kâsîd: Haberci bazı kaynaklara göre elçi.

43 Tatar: Posta sürücüsü.

44 Ulak: Haberci haber veren kimse,

45 Haberci, Elçi, Postacı, Münhî: Haber bildiren, devlet hayatında gizli haberci, casus.

46 Ases: Gece bekçisi.

istihbarat işiyle uğraşan kişiler,⁴⁷ Münâdi⁴⁸ ve “Tellallar⁴⁹”⁵⁰ Normal sıradan vatandaşlar,⁵¹ bu günkü anlamda Nizâmülmülk’ün haber kaynak ve vasıtalarıdır (Şimşir, 2015:75).

2.4. Nizâmülmülk’ün Siyasetname’sinde İstihbaratta Kullanılan Metotlar

Nizâmülmülk yukarıdaki başlıklarda bahsedilen, çeşitli mekân, araç ve görevlilerle o dönemin koşullarında iç ve dış istihbarat alanlarında yapılanmayı hedeflemiştir. Bilgiye ulaşmak için günün koşullarına uygun her yöntemi kullanmıştır. (Şimşir, 2015:76) Bunları şu şekilde sayabiliriz;

- Çeşitli keşif gözetleme ve casusluk faaliyetleri,⁵²
- Açık görevlendirmeler,⁵³
- Gizli görevlendirmeler,⁵⁴
- Sorgulama yöntemi,⁵⁵
- Ticaret maskesi kullanılarak, pazar vb. yerlerden bilgi toplama,⁵⁶
- Parola ve çeşitli belirtiler kullanma,⁵⁷
- Gâyia yöntemi,⁵⁸
- Ulak ve elçiler aracılığı ile haber alıp gönderme.⁵⁹

Çeşitli yazışmalar ve mektup ile bilgi alma,⁶⁰ gibi dönemin koşullarına uygun hemen hemen her türlü teknik, taktik ve haber toplama yöntemlerini kullanmıştır. Ayrıca fasıllar arasında çoğu yerde bugünkü manada, motivasyon ve güdü olarak para ya da bazı imtiyazların da kullanıldığı anlaşılmaktadır

Sonuç

Bu çalışmada Nizâmülmülk’ün Siyasetnamesi içerisinde bulduğumuz çoğu olguyu dönemin gerçekleri ile ilişkilendirerek günümüzde istihbaratta kullanılan metotlar ve kavramları üzerinden anlamlandırmaya çalıştık. Fasıllar halinde hikâyeleştirilmiş birçok olaydan kesin sonuçlar ortaya çıkarmanın kolay olmadığını, ancak Selçuklu Devlet yönetimi, Nizâmülmülk döneminde devletin gücünü teşkil eden dinamikleri ve yönetim sistemini istihbarat ile bütünleştirip istihbarat faaliyetleri mantığı ile geliştirdiğini gözlemledik. Nizâmülmülk Siyasetname’si ve yönetim anlayışında;

- Yönetimini açık/doğru/düzenli ve sistematik bir istihbarat stratejisi üzerinden yürütmüş,
- İstihbarat yöntem ve stratejileri daha önce hiçbir vezirinin erişemediği bir iktidara sahip olmasını sağlamış,
- İstihbaratı sadece güvenlik odaklı değil, ilkelerinin yerleşmesinde de önemli bir aparat olarak kullanmış,

⁴⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:6, 41, 53, 54, 74, 88, 93, 111, 128, 151 vd.

⁴⁸ Münâdi: Kamuya duyurulmak istenen şeyleri yüksek sesle haber vermeyi iş edinmiş kimse.

⁴⁹ Tellal: Bir şeyin satılacağını veya herhangi bir şeyi halka bildirmek için bağırın kimse.

⁵⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020:36,59,60 vd.

⁵¹ Sıradan vatandaşların gelip görüşmesi, bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, (2013), 28, 44, 156 vd.

⁵² Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 15,16,26,27,49, 53-58, 63,64,65,74,75 vd.

⁵³ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 33,34, 52, 186 vd.

⁵⁴ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 26,27, 63,64,65, 80,81 vd.

⁵⁵ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 17,18, 38,39,51,52,75,76 vd.

⁵⁶ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 33-35,63,64,65, 124,125 vd.

⁵⁷ Bahsi geçen örnekler için bkz Köymen, 2020: 57,58,88,89,125,126,133 vd.

⁵⁸ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 106,107,146,147,158,159 vd.

⁵⁹ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 15,69, 81-82 vd.

⁶⁰ Bahsi geçen örnekler için bkz. Köymen, 2020: 22,23,61,62,63,64,82,83,84 vd.

- Nizâmülmülk yönetim anlayışı, her yöneticide, *istihbarat kültürü olması gerektiği* gerçeğini ortaya koymuş,
- İstihbaratçılık vasfı her seviyede *yöneticinin*, ilham alması gereken bir *yönetişim felsefesi* olarak ortaya çıkmış,
- Yapılan birçok araştırma ve kaynaklarda; Nizâmülmülk yönetiminin, devletin gücünü teşkil eden dinamikleri, *istihbarat metotları ile işlediğini* göstermiştir.

Sonuç olarak,

Güvenlik, sabit değişmeyen bir ihtiyaç, *Suç ve Tehdit* ise, zamana, mekâna, koşullara ve konjunktüre göre değişen dinamik bir olgudur. Hasan Sabbah ve Haşhaşilerin o dönem faaliyetleri ile günümüz terör oluşumlarının amaçları ve kullandıkları araç ve aparatlar neredeyse aynıdır. Selçuklu döneminin genel yapısını anlatan, tarih ve siyaset biliminin faydalanabileceği bir eser olmaktan ziyade, istihbarat ve güvenlik hususlarını da barındıran bir kaynak olarak görülmelidir. Bu eser mülki idare yöneticileri ile sınırlı olmayıp istihbarat yöneticilerinin eğitimlerinde de kaynak olarak gösterilmelidir.

Kaynakça

- Çakır, Ç. (2019). Selçuklularda İstihbarat. Yavuz Delibalta. (Kitap İncelemesi). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 893-897.
- El Bündari (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (Çev. K. Burslan). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2010/1955). *Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri, Siyasetname ve Türkçe Tercümesi*. *Türkiyat Mecmuası. Journal of Turkology*, 12 (0), 231-256
- Köymen, M. A. (Ed.) (2020). *Siyasetname*. Nizâmülmülk. Ankara, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- M5 Dergi (2019). İstihbarat Kavramının Tanımı ve Özellikleri. <https://m5dergi.com/kapak/istihbarat-kavraminin-tanimi-ve-ozellikleri/> (ErişimTarihi: 20.03.2023).
- Millî İstihbarat Teşkilâtı (2023). İstihbarat Oluşumu. <https://www.mit.gov.tr/isth-olusum.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Mutlu, N. (2022). *Hibrit Savaş Modeli ve Hibrit Savaş anlayışında İstihbaratın Yeri*. Sempozyum, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.yemen, M. A. (Ed.) (1982). *Siyasetname*. Nizâmülmülk. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 100 Temel Eser Dizisi 89.
- Nizamü'l-Mülk (2009). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım. Genel Yayın 1799.
- Nizamü'l-Mülk (2019). *Siyasetname*. Mehmet Kanar (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.4. baskı.
- Şimşir, M. (2015). Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28):68-79.
- Şimşir, M. (2019). Nizâmülmülk'ü Devlet Yönetiminde Başarılı Kılan Temel Özellikleri. *Bilge Vezir Nizâmülmülk*. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:402 Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları: 92 Toplantı Metinleri: 23.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (Türk Dil Kurumu) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,9. Baskı, 1. Cilt, A-J.
- Tunç, A. ve Çarkıt, M. (2019). Nizâmülmülk'ün Yönetim Anlayışı Çerçevesinde Kamu Yönetimine Katkıları. *Management and Political Sciences Review*, 1(2), 29-51.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Niz%C3%A2m%C3%BCIm%C3%BCIk> (Erişim tarihi:20.03.2023)